

۱۴۳۲/۴۱

تحلیل آثار حبس بر زندانیان

دکتر سید درید موسوی تقطید کابریل تارد

نگارنده

معصومه موسوی

با دیباچه‌ای:

دکتر سید درید موسوی مجاب

عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس

مجمع علمی و فرهنگی مجد

عنوان و نام پدیدآور : تحلیل آثار حبس بر زندانیان در پرتو قوانین سه‌گانه‌ی تقلید گابریل تارد / نگارنده معصومه محمدی؛ با دیباچه سیددرید موسوی‌مجاب.

مشخصات نشر : تهران: مجد، ۱۳۹۵.

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۶۸۱-۴

وضعیت فهرست نویسی : فیبا

موضوع : مجازات زندان

موضوع : تارد، گابریل، ۱۸۴۳ - ۱۹۰۴م.

موضوع : مجازات‌های جایگزین زندان

موضوع : زندانیان -- روان‌شناسی

موضوع : زندانی‌شدن -- ایران -- جنبه‌های روان‌شناسی -- نمونه‌پژوهی

موضوع : زندانی‌شدن -- ایران -- جنبه‌های اجتماعی -- نمونه‌پژوهی

موضوع : تقلید

شناسه افزوده : موسوی مجاب، درید، دیباچه‌نویس

رده بندی تکرر : HV ۸۷۰/۸/م۳ ۱۳۹۵

رده بندی دهی : ۳۶۵/۶

شماره ثبت کتابشناسی : ۴۳۳۴۹۷۳

هرگونه تکثیر کامل یا قسمتی از کتاب بدون اجازه پدیدآورنده، یا ناشر خلاف قانون، شرع و اخلاق است. مؤلف را به دفتر مرکزی «مجد» گزارش فرماید.

تحلیل آثار حبس بر زندانیان در پرتو قوانین سه‌گانه‌ی تقلید گابریل تارد

نگارنده معصومه محمدی

انتشارات مجد

چاپ اول : ۱۳۹۵ تعداد: ۵۰۰ نسخه

حق چاپ محفوظ و منحصراً برای «مجد» است.

دفتر مرکزی مجد

تهران، میدان انقلاب، تقاطع خیابان وحید نظری و ۱۲ فروردین پلاک ۱۰۸

تلفن و دورنگار: ۶۶۴۹۵۰۳۴ - ۶۶۴۰۹۴۲۲ - ۶۶۴۱۱۳۸۱

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۶۸۱-۴

ISBN: 978-600-193-681-4

شعبه فروردین: خیابان ۱۲ فروردین، مقابل تعزیرات، پلاک ۲۸۳، طبقه دوم تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۸

شعبه اردیبهشت: خیابان اردیبهشت (میری جاوید)، تقاطع شهدای زاندارمیری، پلاک ۵۷ تلفن: ۶۶۴۸۶۸۷۴

www.majdlaw.ir

E-mail: majdlaw92@gmail.com

سیستم اشتراک پذیری «مجد»:

ارسال پیامک حاوی نام و نام‌خانوادگی و شغل (در صورت تمایل) به شماره ۰۲۱۶۶۴۹۰۹۹۸

فصلنامه حقوقی مجد با ارائه مقالات اساتید مبرز حقوق کشور بطور منظم منتشر می‌شود.

فهرست مطالب

۱۱.....	دیباچه
۱۵.....	مقدمه
۲۳.....	فصل اول: چارچوب مفهومی و بنیان های نظری
۲۳.....	۱.۱. مفاهیم فلسفه ی وجودی
۲۴.....	۱.۱.۱. بهر چه کیفر حبس
۲۵.....	۱.۱.۱. مفهوم لغوی کیفر حبس
۲۷.....	۲.۱.۱.۱. مفهوم اصلاحی کیفر حبس
۲۸.....	۲.۱.۱. ماهیت و تاسف و بردی کیفر حبس
۲۹.....	۱.۲.۱. ماهیت کیفر حبس
۲۹.....	۱.۱.۲.۱. کیفر حبس از منظر حقوقی
۳۰.....	۲.۱.۲.۱. کیفر حبس از منظر کیفر ساختی
۳۳.....	۲.۲.۱. فلسفه ی وجودی کیفر حبس و اهداف اصلاحی آن
۳۴.....	۱.۲.۲.۱. تنبیه و تأدیب
۳۵.....	۲.۲.۲.۱. پیشگیری فردی و عمومی
۳۹.....	۳.۲.۲.۱.۱. اصلاح و درمان
۴۲.....	۴.۲.۲.۱. نظارت و کنترل
۴۳.....	۲.۱. پیشینه ی کیفر حبس و تحولات آن در نظام های حقوقی
۴۴.....	۱.۲.۱. پیشینه ی کیفر حبس در ادوار تاریخی
۴۵.....	۱.۱.۲.۱. حبس در دوره ی باستان
۴۸.....	۲.۱.۲.۱. حبس در دوره ی قرون وسطی
۵۰.....	۳.۱.۲.۱. حبس در عصر کنونی
۵۳.....	۲.۲.۱. تحول کیفر حبس در نظام های بزرگ حقوقی و نظام عدالت کیفری ایران
۵۵.....	۱.۲.۲.۱. حبس در نظام حقوقی غرب
۶۱.....	۲.۲.۲.۱. حبس در نظام حقوقی اسلام
۶۴.....	۳.۲.۲.۱. حبس در نظام حقوقی ایران
۶۶.....	۱.۳.۲.۲.۱. حبس پیش از انقلاب اسلامی
۶۹.....	۲.۳.۲.۲.۱. حبس پس از انقلاب اسلامی

۶ □ تحلیل آثار حبس بر زندانیان...

فصل دوم: مبانی نظری راجع به مشروعیت کیفر حبس؛ مقتضیات و موانع

۷۵.....	اجرای آن در نظام‌های حقوقی
۷۵.....	۱.۲. مبانی مشروعیت کیفر حبس
۷۶.....	۱.۱.۲. مبانی حقوقی مشروعیت کیفر حبس
۷۸.....	۱.۱.۱.۲. ادله‌ی موافقان مشروعیت کیفر حبس
۸۰.....	۲.۱.۱.۲. ادله‌ی مخالفان مشروعیت کیفر حبس
۸۷.....	۲.۱.۲. مبانی فقهی راجع به کیفر حبس
۹۳.....	۲.۲. مقتضیات و موانع اجرای کیفر حبس در نظام‌های حقوقی
۹۳.....	۱.۲.۱. مقتضیات قانونی و نظری اجرای کیفر حبس
	۱.۱.۲.۲. وجود تضمینات و تأمینات حقوق بشری در مواجهه با زندانیان؛ با
۹۴.....	تأکید بر اصل کرامت
	۲.۱.۱.۲. تأمین امکانات مادی و معنوی مناسب به‌منظور کاهش آثار منفی
۹۸.....	حبس بر زندانیان
	۳.۱.۲.۲. تأثیرات الزامی مناسب و جایگزین حبس با توجه به سیاست فردی
۱۰۰.....	سازی کیفر
۱۰۱.....	۱.۳.۱.۲.۲. کیف‌های جایگزین تبدیلی
۱۰۷.....	۲.۳.۱.۲.۲. کیفرهای جایگزین تبدیلی یا تقییدی
۱۱۰.....	۳.۳.۱.۲.۲. کیفرهای جایگزین تکمیلی
	۴.۱.۲.۲. وضع ضمانت‌اجراهای طاعن‌زایه در قبال تخلف از حدود و ثغور
۱۱۸.....	قانونی مقرر برای زندانیان
۱۲۰.....	۲.۲.۲. موانع و کاستی‌های نظام حبس و راه‌های برطرف کردن آن
	۱.۲.۲.۲. موانع تربیتی، پیامدهای غیراخلاقی رفتار غیرفرهنگی زندان بر
۱۲۱.....	زندانیان
۱۲۳.....	۲.۲.۲.۲. موانع رشد فکری - فرهنگی و پیامدهای منفی روانی
۱۲۴.....	۳.۲.۲.۲. تقابل کیفر حبس با حقوق اساسی
۱۲۷.....	۴.۲.۲.۲. تحمیل هزینه‌های سنگین اقتصادی به‌نظام عدالت کیفری
	۵.۲.۲.۲. فقدان سازوکارهای حمایتی کارا از زندانی و خانواده‌ی وی؛ چه
۱۲۸.....	در زمان حبس و چه پس‌از آن

فصل سوم: تحلیل جرم‌شناختی آثار کیفر حبس بر زندانیان؛ در پرتو نظریه‌های

۱۳۳.....	یاددهی - یادگیری و با تأکید بر قوانین سه‌گانه‌ی گابریل تارد
۱۳۴.....	۱.۳. جایگاه نظریه‌ی گابریل تارد در جرم‌شناسی نظری

فهرست مطالب □ ۷

۱.۱.۳	ماهیت و اهمیت نظریه‌ی گابریل تارد	۱۳۵
۲.۱.۳	ارتباط نظریه‌ی گابریل تارد با دیگر نظریه‌های جرم‌شناختی	۱۳۷
۲.۳	قوانین سه‌گانه‌ی گابریل تارد و نقش آن‌ها در تبیین آثار زندان بر زندانیان	۱۴۰
۱.۲.۳	قوانین سه‌گانه‌ی گابریل تارد	۱۴۰
۱.۱.۲.۳	قانون اول: تقلید از نزدیکان	۱۴۱
۲.۱.۲.۳	قانون دوم: تقلید فرودستان از فرادستان	۱۴۹
۳.۱.۲.۳	قانون سوم: تقلید از الگوی نوین	۱۵۶
۲.۲.۳	مبانی و مؤلفه‌ی نظریه‌ی معاشرت‌های ترجیحی و اثر توجیهی آن در تبیین آثار حبس بر زندانیان	۱۶۵
۱.۲.۲.۳	مبانی و مؤلفه‌های اساسی نظریه‌ی معاشرت‌های ترجیحی	۱۶۶
۱.۱.۲.۲.۳	اکتساب بودن بزهکاری؛ در نتیجه‌ی یادگیری	۱۶۷
۲.۱.۲.۲.۳	تقلید از انسان در رفتار ارتكابی	۱۶۸
۳.۱.۲.۲.۳	تأثیر مدل بدست و اولویت در فراگیری رفتار مجرمانه	۱۷۰
۴.۱.۲.۲.۳	وحدت تیر مجرم و غم مجرم	۱۷۲
۲.۲.۲.۳	چگونگی و روند تأثیرگذار حبس بر زندانیان در پرتو قوانین تقلید	۱۷۳
۳.۲.۲.۲.۱	یادگیری و الگوبرداری رفتار، ای‌ها، نتیجه‌ی هم‌نشینی	۱۷۴
۲.۲.۲.۲.۳	تأثیرات محیط زندان بر زندانیان و سوق‌دهی به تقلید اعمال	
۱۷۵	خلافکارانه	
۱۷۷	نتیجه‌گیری و پیشنهادها	
۱۷۷	نتایج	
۱۸۶	پیشنهادهای علمی - عملی	
۱۸۹	ضمیمه: جداول و نمودارها	
۱۸۹	توزیع سنی کل آزمودنی‌ها	
۱۸۹	توزیع سنی آزمودنی‌ها به تفکیک استان‌های مورد تحقیق	
۱۹۰	نمودار میله‌ای توزیع سنی گروه‌ها به تفکیک استان‌ها	
۱۹۱	توزیع وضعیت تحصیلات کل آزمودنی‌ها	
۱۹۱	توزیع وضعیت تحصیلات آزمودنی‌ها به تفکیک استان‌ها	
۱۹۲	نمودار میله‌ای توزیع تحصیلات گروه‌ها به تفکیک استان‌ها	
۱۹۳	توزیع وضعیت تأهل کل آزمودنی‌ها	
۱۹۳	توزیع وضعیت تأهل آزمودنی‌ها به تفکیک استان‌ها	

۸. تحلیل آثار حبس بر زندانیان...

- ۱۹۴..... نمودار میله‌ای توزیع وضعیت تأهل گروه‌ها به تفکیک استان‌ها
- ۱۹۵..... توزیع وضعیت سکونت کل آزمودنی‌ها
- ۱۹۵..... توزیع وضعیت سکونت آزمودنی‌ها به تفکیک استان‌ها
- ۱۹۶..... نمودار میله‌ای توزیع وضعیت سکونت گروه‌ها به تفکیک استان‌ها
- ۱۹۷..... توزیع وضعیت سابقه محکومیت کل آزمودنی‌ها
- ۱۹۷..... توزیع وضعیت محکومیت آزمودنی‌ها به تفکیک استان‌ها
- ۱۹۸..... نمودار میله‌ای توزیع وضعیت محکومیت گروه‌ها به تفکیک استان‌ها
- ۱۹۹..... میزان آثار سوء اخلاقی در زندان برای زندانی
- ۲۰۰..... میزان تأقد بازدارندگی زندان در رابطه با تکرار جرم
- بران مؤثر بودن بازدارندگی زندان از تکرار جرم، در صورت داشتن مدیریت صحیح
- ۲۰۱.....
- ۲۰۲..... میزان منطبق بودن طبقه‌بندی زندانیان با اصول علمی و کیفرشناختی
- میزان تأثیر کاهش استفاده از حبس و محدود کردن آن در کاهش تکرار جرم در
- ۲۰۳..... بین زندانیان
- ۲۰۴..... میزان تأثیرگذاری استفاده از انگیزه‌های حبس در کاهش آثار سوء مخرب حبس
- ۲۰۵..... منابع و مآخذ

قصه‌ی آدمی را به عشق آمیختن تا مهر بورزد و مهربانی کند و مظهر این مهربانی را مادر نامیدن، آغاز شناختن مهربانی‌اش بودم، ناآگاه کتاب زندگی‌اش را رها کرد در مسیر باد و باد تمام برگ‌های کتاب زندگی‌اش را برد، و مادر برایم اسطوره‌ای شد از عشق. و اینک با هر چه عشق او را می‌خوانم، اما کسی که تمام سطرهای کتاب زندگی مادر را خوانده بود، پدر بود که مهربانی‌اش را در تمام زندگی جاری داشت و از مهربانی‌اش تمام جانم لبریز است.

من به مهربانی معلم سپرده شدم. و اینک مهربانی شما استاد برانقدر که در تمام این نوشتار مهربانی شما موج می‌زند که به مهر صبوری گردید تا از فرمودست‌های نادانی به بلندای این نوشتار رسیدم. و اما همسر، مهربانی‌اش را بر سر از خاطر نخواهم برد که با لطف همیش‌هات نشیب‌های زندگی را برایم فراز کردی. و من اینک در این فراز، شادمانی تمام این شادی را به شما بزرگواران «مادر، پدر، استاد، همسر» تقدیم می‌دارم، باشد که به مهر من پذیرا باشید تا شادی پذیرش‌تان شادمانم کند، تا آهنگ راه دیگر کنم.

دییاجه

بی گمان، عمومي ترين وجه سامانه‌ي دادگري جنایي، سزادهي است؛ اما توجه به اهداف بایسته‌ي مجازا، در مقام توجیه چرایی کیفردهي، ضروري است.

امروزه، متناسب با پیشرفت علوم، کیفرها نیز تحول کمی و کیفي یافته‌اند؛ به گونه‌ای که هم دامنه‌ي کیفرها هم مایه‌ي آن‌ها تغییر و تعدیل یافته است. در این ارتباط، معمول‌ترین واکنش قهری - قبل از رفتار مجرمانه، یعنی کیفر حبس نیز دستخوش تحولات بسیاری شده است. در گذشته، زندان به‌عنوان مکانی برای انقطاع حلقه‌ي ارتباطی بزهکار از اجتماع و محلی برای شکنجه‌ي وی شناخته می‌شد؛ حال آن‌که در عصر حاضر، در کنار اهدافی همچون تشویق به پند و فرونشاندن حس انتقام‌جویی او، اهدافی نظیر اصلاح و تربیت بزهکار، عبرت‌آوری فردی و جمعی، پیشگیری، توان‌گیری، بازپذیرسازی اجتماعی بزهکار - با تأکید بر کارکردگرای و افزایش کارایی نهاد زندان - نیز در کانون توجه کارگزاران سامانه‌ي دادگري جنایي قرار گرفته است. بر این پایه باید گفت، رویکرد آینده‌نگر در کنار رویکرد گذشته‌نگر معنا یافته است.

عموما در سامانه‌ي حقوقی کشورها مقررات، الزامات و قواعد بایسته‌ي درخصوص شیوه‌ي رفتار با زندانیان و ضمانت اجرای نقض آن‌ها پیش‌بینی شده است. در همین حال، اسناد و موازین بین‌المللی بسیاری نیز در این زمینه مطرح است که از جمله آن‌ها به "قواعد حداقل رفتار استاندارد با زندانیان" مصوب سازمان ملل متحد می‌توان اشاره داشت. رویکرد حقوق بشری به کیفر حبس تا حدّ بسیاری در قوانین و مقررات جزایی کشورها نمود یافته است. در بُعد ساختار و سازمان فیزیکی زندان، علاوه بر توجه به فضای حداقلی، به ضرورت تفکیک جنسیتی، تفکیک حیثیتی، تفکیک مجرمیتی، تفکیک زندانیان بر حسب اقتضائات سنی و شخصیتی نیز اهتمام بایسته صورت پذیرفته است؛ در بُعد ساختار اجتماعی و فرهنگی زندان نیز به شاخصه‌های انسانی و رعایت انگاره‌های اخلاقی حداقلی، توجه ویژه‌ای صورت پذیرفته است. این موضوع تا جایی است که ضمن تعدیل رویکرد اجرایی صرف در قبال زندانی، "شماره" جای خود را به "شماری از افراد انسانی"

داده است که باید حقوق حداقلی آن‌ها رعایت شود و بسیاری از جلوه‌های "حق‌گونه‌ی زندانیان" - از جمله ملاقات با خانواده - از قالب "امتیازگونه بودن" خارج شود.

از منظر کیفرشناسی اجرایی، شکل رسمی زندگی در زندان تابع قواعد و اصول بایسته‌ای از جمله اصل کرامت انسانی است. شاخص‌های عملکردی در زمینه‌ی دستاوردهای آموزشی، مراقبت‌های بهداشتی، پیشگیری از تکرار و تعود جرم باید مورد توجه واقع شوند. این که چرا، چگونه و در چه زمانی کیفر حبس اختیار شود، همواره ذهن کیفرشناسان را به خود مشغول داشته است؛ در هر شکل، اثربخشی بیشتر و بهتر به کیفر حبس - با توجه به گسترگی دامنه - با هدف توان بخشی دوباره به بزهکار و بازسازی اجتماعی وی، مورد تأکید بوده است.

واقعیت مسلم آن است که تنها کسانی به‌واقع از حقایق زندان و تجربه‌ی ناشی از آن می‌توانند سخن بگویند که عملاً در آن محیط بوده‌اند؛ ترسیم و تصوّر سناریوی حبس از سوی افرادی که فاقد تجربه‌ی حضور در محیط زندان‌اند، تنها بر پایه‌ی تخیل یا از رهگذر شنیده‌ها و برخی مطالعات صورت می‌پذیرد. محیط بسته‌ی زندان، نگاه منفی و برخورد دیگر زندانیان، مصاحبت بزهکاران، دسترسی محدود به دوستان، خانواده و آشنایان، ممنوعیت برخی اقدامات، سلاح دائمی میشت در محیط زندان و دیگر واقعیت‌ها، زندانی را در معرض ناپهنجاری‌ها و مشکلات بی‌پایان قرار می‌دهد.

تأثیرپذیری در محیط زندان - با توجه به ویژگی‌های قربانی و معیشتی در آن - بسیار است. آمارها حاکی است درصد بالایی از زندانیان برای بار دوم، به زندان بازگشته‌اند و بسیاری از ایشان در مرتبه‌ی نخست، شاید به‌عنوان مجرم یا النهایه بزهکار ساده وارد زندان شده‌اند؛ اما برای بار دوم به‌عنوان مباشر، بزهکار حرفه‌ای و یا حتی سردسته‌ی باند تبه‌کار به زندان رجعت داشته‌اند. به همین دلیل، اندکی سادگی همچون ژان میسون از تعبیر مکتب یا مدرسه‌ی زندان - به اعتبار آموزش‌پذیری و فراگیری الگوهای مجرمانه - استفاده کرده‌اند. در اینجا است که می‌توان به مقوله‌ی تأثیر و تأثر در جریان رفتار متقابل زندانیان و الگوپذیری ایشان تحت لوای قوانین سه‌گانه‌ی تقلید گابریل تارد و نظریه‌ی معاشرت‌های ترجیحی ادوین اچ. ساترلند اشاره داشت.

قربان فکری و کثرت تماس‌های فیزیکی زندانیان با یکدیگر، در سبایه‌ی فرهنگ مجرمانه، زمینه‌ی تشدید و تقویت اندیشه‌های هنجارشکنانه را فراهم می‌سازد. نادیده انگاری این حقیقت سبب می‌شود اولاً، جمعیت کیفری زندانیان از یک سو همواره رو به افزایش باشد؛ از دیگر سو، آرمان تربیتی و اصلاحی از رهگذر سیاست کیفری معمول در قالب حبس نیز تأمین نشود.

دیباجه □ ۱۳

توجه به آسیب‌های ناشی از نگاهداشت طولانی مدت یا بدون نظارت علمی و سازمانی بر رفتار زندانیان سبب شده است که سیاست حبس زدایی یا بهره‌گیری از نهادهای جانشین یا جایگزین زندان در سرلوحه‌ی برنامه‌ی مدیران سامانه‌ی دادگری جنایی واقع شود؛ ضمن آن که قانونگذار در چارچوب نهادهای کیفری تعدیلی - از جمله تعویق صدور حکم، تعلیق اجرای مجازات، معافیت از کیفر، خدمات عمومی رایگان، آزادی مشروط و غیره - دامنه‌ی تمسک به کیفر حبس را کاهش داده است. در این ارتباط نقش اصول راهبردی در جهت‌دهی اندیشه‌ی قضایی دادرسان به سوی کیفری جز کیفر حبس با عنایت به آثار روانی سوء ناشی از اعمال آن، غیر قابل انکار است.

با عنایت به مراتب یاد شده و در راستای بازنمایی حقایق ناشی از نگاهداشت بزهکاران در محیط زندان، پژوهشگر، ش. و ارجمند، سرکار خانم معصومه محمدی، با رویکردی تحلیلی و ارزیابانه ضمن آسیب‌شناسی کیفر حبس، به تشریح آثار آن بر زندانیان در پرتو قوانین سه‌گانه‌ی تقلید گابریل پرداخته‌اند. همچنین، ایشان با بررسی‌ها و مطالعات آماری، به شکلی معنادار، ارتباط میان برخی متغیرها را به اثبات رسانده‌اند.

کتاب حاضر، حاصل تلاش محققان و پژوهشگران در بررسی جرم‌شناختی و کیفرشناختی نهاد حبس است که مطالعه‌ی آن برای جامعه‌ی حقوقی کشور، مفید به نظر می‌رسد. اینجانب، ضمن تقدیر از این اثر علمی و پژوهشی، موفقیت بیش از پیش نگارنده را از خدای منان مسألت دارم؛ اللَّهُمَّ وَفَّقْهَا لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى.

د. سید ذرید موسوی مجاب

عضو هیأت علمی دانشکده‌ی حقوق دانشگاه تربیت مدرس

تیرماه ۱۳۹۵ خورشیدی

مقدمه

از ابتدای شکل‌گیری جرم‌شناسی انسانی، همواره ارتکاب برخی رفتارهای مغایر و مخالف با هنجارهای گروه و واکنش متقابلی از طرف اعضای آن گروه در پیش داشته است. این واکنش، در ادوار مختلف به اعتبار گستره‌ی جغرافیایی خاص، ماهیت و وصف ویژه‌ای یافته است. جرم‌شناسی اخیر مطالعات خود را از انسان شروع نمی‌کند؛ بلکه اساس نظر آن، جامعه است که هم انسان را در سار و هم انگیزشی که او را متأثر کرده و به‌سوی ارتکاب اعمال منحرفانه و مجرمانه سوق می‌دهد. مسأله‌ای که باید پذیرفت این است که جرم یک واقعیت اجتماعی است و نمی‌توان آن را به‌طور کلی از بین برد، وظیفه‌ی جرم‌شناسی کشف تمامی علل بزهکاری نیست بلکه در اختیار گذاشتن ابزار و امکانات یک سیاست جنایی به دولت‌هاست که اجازه می‌دهد، بزه‌کار را سطحی که آن را معقول می‌نامیم کاهش یابد. از سوی دیگر تأثیر عواملی که ما آن را عوامل جرم‌زا می‌نامیم بر همه‌ی افراد یکسان نیست، بلکه متفاوت است و بر همه‌ی آن‌ها به‌دریغ نفاذ نمی‌بخشد.

وقتی صحبت از مجازات می‌شود عده‌ی بسیار زیادی از افراد جامعه و حتی حقوقدانان در ابتدا حبس را به یاد می‌آورند که یکی از دلایل آن، این می‌باشد که از بدو اسلام تا به امروز به شکل‌های مختلفی اجرا می‌شده است. مجازات‌ها در واقع نوعی واکنش اجتماعی در مقابل پدیده‌ی مجرمانه است. جامعه برای تنظیم روابط اجتماعی میان مردم و حفظ اساسی‌ترین ارزش‌های حاکم بر روابط آن‌ها، ناچار است که در مقابل افراد هنجارشکن واکنش نشان دهد. این واکنش باید بر اساس اصول دقیق و بر پایه‌ی قانون باشد.

در این کتاب، علاوه بر نگاهی به زندان‌ها و سیر تحول آن‌ها، در دوره‌های مختلف تاریخی، به بررسی آثار حبس از دیدگاه‌ها و زوایای مختلف حقوقی و جرم‌شناختی و نیز به تحلیل فرآیند یادگیری و الگوبرداری زندانیان از یکدیگر پرداخته شده است. ضمناً تقلید در زندان‌ها با محوریت قوانین تقلید "گابریل تارد" مورد بررسی قرار گرفته است. بنابر نظریه‌ی تارد، بزه پدیده‌ای است بهنجار و عادی که در اثر یادگیری و تقلید در جامعه به وجود می‌آید؛ بنابراین محیط محدود و بسته‌ی داخل زندان، می‌تواند مهم‌ترین عامل یادگیری باشد.

مطالعات و تحقیقات انجام شده در اکثر کشورها و همچنین در ایران نشان می‌دهد که مجازات حبس موفقیت لازم را در محقق کردن اهدافش نداشته است. آموزه‌های نوین حقوق کیفری و جرم‌شناسی در سراسر مراکز علمی دنیا، ضمن تردید جدی در خصوص کارآمدی مجازات حبس، بیش از گذشته این موضوع را به اثبات رسانده است که حبس و زندان بیش از آنکه درمانگاهی برای بزهکاران باشد، مدرسه و آموزشگاهی برای بزهکاران در یادگیری چگونگی ارتکاب بزه مجدد و فراگیری شیوه‌های فرار از عدالت کیفری گردیده است. آمارها نیز نشان داده‌اند که بخشی از جمعیت کیفری زندان را، تکرارکنندگان جرم تشکیل می‌دهند. همچنین آمارهای کشورهای مختلف بیانگر این هستند که مجازات حبس جایگزین حبس در مقایسه با خود مجازات حبس، موفقیت‌آمیزتر بوده‌اند.

در این کتاب با پیمایش میدانی و ارائه‌ی پرسشنامه به زندانیان دو استان: تهران و قم، در این رابطه به بحث و بررسی پرداخته شده است و تلاش شده است تا از این طریق آثار مخرب کیفر حبس، صوت کارآمد و عملی نمایانده شود. در نهایت زندانیان، در زمینه‌ی کاهش آثار مخرب حبس، آموخته‌ی جایگزین‌ها را بسیار مؤثر می‌دانستند و همچنین تأثیر دوستی‌ها و معاشرت‌های داخل زندان، فرمانبرداری افراد ضعیف و فاقد سابقه از افراد قوی و باسابقه و نیز گرایش به شیوه‌های نوین ارتکاب جرم در بین زندانیان، تحت تأثیر عامل یادگیری و تقلید در زندان را بسیار مؤثر می‌دانستند. امروزه در آثار منفی و تبعات نامطلوب کیفر حبس به‌رغم تمامی تلاش‌های گسترده برای اصلاح و بهبود نظام زندان‌ها تردیدی نیست و نیز ضمانت اجرای جایگزین حبس در بیش‌بینانه‌ترین حالت، تنها خواهند توانست بخشی از مجرمان را از داخل شدن به محیط خارج از زندان رهایی بخشند و با کاهش تراکم جمعیت کیفری تا حدی بر بهبود شرایط زندان‌ها مؤثر باشند، ولی موجب انقاع کیفر حبس نخواهند شد. درمجموع با توجه به تورم جمعیت کیفری و ناکارآمدی نظام حبس و عدم اصلاح مجرمین در زندان‌ها، اهمیت و ضرورت انجام تحقیق مشهود است.

بحث اصلی در مجازات جایگزین حبس، از قبیل حبس‌های الکترونیکی و حبس‌های خانگی این است که در خصوص برخی مجرمان که در شرایط فعلی به سبب قوانین رویکردهای سخت‌گیرانه دادرسان، روانه‌ی زندان می‌شوند، می‌توان با تغییراتی در قوانین با تلطیف رویکردهای سخت‌گیرانه‌ی قضات، از سازوکارهای دیگری جز توسل به کیفر حبس بهره برد.

زندان مجازاتی است که به‌حکم قانون بر مرتکب جرم تحمیل می‌گردد و هدف اصلی زندان نیز مانند مجازات‌های دیگر اصلاح مجرم می‌باشد و نیز تلاشی در جهت باز

اجتماعی نمودن وی که با ارتکاب جرمش مخالفت خود با اجتماع را نشان داده است؛ بنابراین اجرای اصولی و صحیح زندان می‌بایست یک نتیجه در پی داشته باشد و آن اصلاح مجرم است. از نشانه‌های بارز اصلاح مجرم و باز اجتماعی شدن وی، عدم مخالفت دوباره‌ی وی با هنجارهای اجتماعی است؛ بنابراین قاعدتاً زندان باید نقش بسیار مهمی در کاهش تکرار جرم و نیز کاهش تورم جمعیت کیفری داشته باشد.

حبس علاوه بر اینکه به عنوان مجازات بوده و مثل همه مجازات‌ها هدفش اصلاح مجرم است؛ می‌تواند اثرات زیانباری نیز داشته باشد. امروزه علمای حقوق و جامعه‌شناسان و جرم‌شناسان و دیگر محققان، با توجه به عوارض منفی یا آسیب‌های اجتماعی و عوامل دیگر، حبس را ابزار مناسبی برای نظام جزایی نمی‌دانند و معتقدند که باید در خصوص برخی از جرایم، از مجازات‌ها جایگزین و نظارت بر محکومین در بیرون از زندان بهره گرفت. کیفر حبس که آزادی را از محکوم سلب می‌کند، به عنوان یکی از ابزارهای دفاع جامعه در برابر تبهکاران و رذیلان برای دور نگه داشتن آنان از اجتماع به شمار می‌رود. این نوع مجازات با توجه به ماهیت خاص خود، از پیامدهای منفی و درعین حال مثبتی برخوردار است.

در دنیای امروز حذف زندان امری غیرسقطی و غیرممکن است؛ ولی آنچه مهم و مسلم است این است که امروز زندان کارکرد خود را از دست داده است و بهترین و ضروری‌ترین کار، استفاده از روش‌های جایگزین حبس است که البته نیاز به شیوه‌هایی کارشناسانه دارد. به همین سبب، تلاش عمده‌ی آموزه‌ی کیفری جدید بر این واقع شده است تا هم در شیوه‌ی اعمال کیفر، نهایت دقت به عمل آمده و هم تا آنجا که ممکن است برای هر کیفری جانشین مناسب و شایسته‌ای انتخاب گردد که درعین حال ضرر و معایب کیفر اصلی را نداشته باشد.

جانشین‌های زندان تدابیری هستند که یا مربوط به چگونگی اجرای مجازات زندان می‌باشند که هدف از آن‌ها اجتناب از اجرای حکم مجازات زندان می‌باشد، مثل تعلیق، آزادی مشروط و حبس‌های الکترونیکی و یا تدابیری هستند که از مجازات حبس منفک شده و به عنوان کیفر اصلی جایگزین زندان می‌شوند؛ مانند محرومیت‌های شغلی، حقوقی و جزای نقدی.

امروزه ثابت گردیده، رنج و عذاب و انتقام از مجرم به عنوان مبنای مجازات برای جلوگیری از اعمال مجرمانه کفایت نمی‌کند و گرچه مجازات بزهکار لازمه‌ی حفظ نظم و امنیت اجتماعی است، اما در صورتی که در اجرای مجازات، امکانات لازم به منظور اصلاح و تربیت و یا درمان و آماده‌سازی محکوم برای بازگشت به زندگی عادی اجتماعی فراهم

نگردد، مجازات اثر معکوسی داشته و در پیشگیری از وقوع و یا تکرار جرم مؤثر نخواهد بود.

یکی از اصلی‌ترین راهکارها برای کاهش آثار مخرب حبس، استفاده‌ی کمتر از این کیفر است؛ در کشور ما برای بسیاری از جرایم، مجازات حبس پیش‌بینی شده که برای کاستن آثار مخرب آن تجدیدنظر در قوانین امری ضروری است و همچنین استفاده از مجازات‌های جایگزین حبس، راهکاری مناسب برای کاهش آثار مخرب حبس است.

شایان ذکر است که تدوین قانون جدید مجازات اسلامی نسبت به قانون سابق، مترقی‌تر و از جهاتی در حق متهمان، مساعدتر به نظر می‌رسد؛ با استناد به ماده‌ی ۱۹ ق. ا. ج. س. بهت سزاده‌ی، متأسفانه مجازات حبس در تمامی جرایم تعزیری در نظر گرفته شده است که البته در مقابل، برای برخی از جرایم، به مجازات‌های جایگزین حبس هم اشاره نموده است.

بسیاری از مجازات‌های جایگزین حبس تحت تأثیر مکتب تحقیقی و دفاع اجتماعی وارد دنیای حقوق گردیده است. فری بنیان‌گذار مکتب دفاع اجتماعی جانشین‌های کیفری را گسترش داد و به نظر او، این جانشین‌ها باید به ابزارهای اصلی دفاع اجتماعی تبدیل شوند؛ زیرا پادزهرهای عالی‌تری برای عامل اجتماعی بزه محسوب می‌شوند.^۱

از مجازات‌های جایگزین می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:
(۱) اخطار؛ از اخطارها معمولاً برای بزه‌های کوچک جوانان و کسانی استفاده می‌شود که آسیب‌پذیرند؛ مانند افراد مسن

(۲) جریمه؛ مانند جزای نقدی و جزای نقدی به نفع

(۳) حکم تعلیق

(۴) نظارت مشدد؛ نظارت فشرده یا مشدد بر اساس روی مریکا، به عنوان تدبیر اصلاحی از نظارت ساده، کارایی بیشتری دارد. که البته در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲/۲/۱ به مجازات جایگزین حبس، همچون مجازات الکترونیکی اشاره شده است و با استناد به ماده ۶۲ ق.م.ا: "در جرایم تعزیری از درجه‌ی پنج تا درجه‌ی هشت، دادگاه می‌تواند در صورت وجود شرایط مقرر در تعویق مراقبتی، محکوم به حبس را با رضایت وی در محدوده مکانی مشخص تحت نظارت سامانه (سیستم) های الکترونیکی قرار دهد."

۱. نجفی ابرنآبادی، علی حسین، جزوه‌ی درس جامعه‌شناسی جنایی، دانشگاه تهران، سال تحصیلی ۱۳۷۵، ص

در این نوع جایگزینی، حبس در خانه با کنترل اجتماعی و نیز کنترل الکترونیکی انجام می‌گیرد. هدف اول از این طرح، اصلاح فرد و جلوگیری از هتک حرمت و برچسب زدن به اوست و هدف دوم، تأمین امنیت اجتماعی و سلب امکان برای جرم و کاهش فرصت ارتکاب حداقل جرم است.

(۵) محرومیت از حقوق اجتماعی؛ این نوع محرومیت که در بسیاری از کشورها اجرا می‌شود؛ مانند ضبط گواهینامه رانندگی، ضبط دسته‌چک، محرومیت از شرکت در انتخابات

و ...

(۶) خدمات عام‌المنفعه؛ درواقع حکمی است که از سوی دادگاه صادر می‌شود و به بزهکار فرصت داده می‌شود تا با انجام کاری به سود جامعه، ضرر و زیان برخاسته از بزه ارتکابی‌اش را به جامعه جبران کند، بی‌آنکه حبس در زندان درباره‌اش اعمال شود.

(۷) آزادی مشروط

(۸) حبس الکترونیکی

از منظر جرم‌شناسی، زندان و آثار مثبت بر آن از جهات متعددی موردبررسی و مذاقه واقع گردیده است؛ حتی بر پایه‌ی برخی نظریه‌های جرم‌شناختی، می‌توان به ارائه‌ی تحلیلی بایسته از موضوع دست‌یافت. برای نمونه با ساس نظریه‌ی گابریل تارد و با عنایت به قوانین سه‌گانه‌ی تقلید وی، می‌توان به تحلیل آثار حبس بر زندانیان اقدام نمود. گابریل تارد، جرم‌شناس فرانسوی (۱۹۰۴-۱۹۴۳) نظریه‌ی قوانین تقلید را مطرح کرد. استدلال وی این بود که مجرمان پیش از هر چیز مردمانی عادی هستند که به‌واسطه‌ی تولد، در فضایی پرورش‌یافته‌اند که جرم را به‌عنوان شیوه‌ی زندگی در آنجا فرا می‌گیرند. بر طبق قانون اول تارد مردم به‌تناسب میزان برخورد نزدیکی که باهم دارند، یکدیگر تقلید می‌کنند. طبق قانون دوم تارد، معمولاً افراد فرودست از افراد فرادست تقلید می‌کنند. سومین قانون تارد نیز این است که مدهای نوین، جایگزین مدهای قدیمی می‌شوند.^۱

تارد از اندیشمندان نظریه‌ی تقلید اعتقاد دارد: فرآیند کسب رفتار بزهکاری و مجرمانه از طریق تقلید که مبتنی بر تجربه‌های یادگیری مشاهدات است انجام می‌شود و انسان‌ها به‌تناسب میزان نزدیکی به یکدیگر از هم تقلید می‌کنند. متأسفانه این موضوع نیز در زندان‌ها که انسان‌ها در کنار یکدیگر به سر می‌برند به‌مرور ویژگی‌های رفتاری و کلامی همسانی را درمی‌یابند که در طرز برخورد و چگونگی رفتار، عملکرد و رویارویی آنان با

۱. ولد، جرج، توماس برنارد و جفری اسنپس، ترجمه‌ی علی شجاعی، جرم‌شناسی نظری، چ ۳، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۸، ص ۲۵۰.

۲۰. تحلیل آثار حبس بر زندانیان...

مسائل گوناگونی می‌توان به این شاخص دست‌یافت. بر اساس دومین قانون تارد که فرودست‌ها از فرادست تقلید می‌کنند، این مسأله به‌صورت حاکمیت افراد سابقه‌دار که مدت بیشتری را در زندان گذرانده‌اند و بر اصول درون‌گروهی موجود آشنا هستند، یا این‌که اعمال قدرت و نفوذ را نسبت به سایرین دارند و حاکمیت بیشتری نسبت به سایر زندانیان در زندان و حتی پس از آزادی آنان از زندان دارند از طریق عضویت در باندهای فساد و فحشا، صدق می‌کند. بر اساس سومین قانون تارد که وقتی دو مد با ویژگی‌های منحصربه‌فرد در تقابل و رویارویی باهم ظاهر می‌شوند، روش‌ها و ابزار قدیمی‌تر ارتکاب جرم را به کاهش گذارده و روش‌ها و ابزارهای جدیدتر افزایش می‌یابند و زندان جای مناسب جهت آموزش و یادگیری است.^۱ در این خصوص برای نمونه می‌توان به بزهکاران یقه‌سفید اشاره کرد؛ اصطلاح "جرائم یقه‌سفید" اساساً یک اصطلاح جرم‌شناختی است که نخستین بار توسط ادوین ساترلند در سال ۱۹۳۹ به کار رفت. جرائم یقه‌سفید برخلاف جرائم خیابانی و سارقان، بدون استفاده از خشونت یا نیروی عضلانی صورت می‌پذیرند.^۲ مجرمین یقه‌سفید به اشراف و اعیان‌های روزمره مرتکب جرم نمی‌شوند؛ بلکه به جهت زیاده‌خواهی و افزون‌طلبی مرتکب جرم می‌شوند.

شایان‌ذکر است که حبس، در ساختار هویت فرد مجرم موجب کاهش احساس تعلق و تقید به جامعه، سازمان‌ها و نهادهای بنابر، خانواده و دوستان و ... شده و فرد را به‌سوی گروه‌های ناپهنجار سوق می‌دهد.

ادوین ساترلند نظریه‌ی دیگری، یعنی ابزار مجرمانه نتیجه‌ی یادگیری بهنجار است، مطرح کرد اگرچه مدل یادگیری‌ای که او مطرح کرد بر آن استوار است، نیز نسبتاً ساده است، باوجوداین، نظریه‌ی ساترلند تأثیری ژرف بر جرم‌شناسی گذاشته است. نظریه‌ی ساترلند دو عنصر اصلی دارد. محتوای آنچه آموخته می‌شود، که عبارت است از شگردهای ویژه‌ای برای ارتکاب جرم؛ یعنی، انگیزه‌های متناسب، رانش اجتماعی گری‌ها و نگرش‌ها و کلی‌تر از آن "تعریف‌های موافق نقض قانون". افزون بر آن فرایندی که یادگیری مستلزم معاشرت با اشخاص دیگر در گروه‌های شخصی خودی‌ست. هر دو عنصر نظریه‌ی

۱. گودرزی بروجردی، محمدرضا و لیلای مقدادی، تاریخ تحولات زندان، تهران، انتشارات میزان، ج ۲، ۱۳۸۶، صص

۵۴-۵۵.

۲. موسوی مجاب، سید درید، بزهکاران یقه سفید، فصلنامه‌ی مدرس، سال هشتم، شماره‌ی ۳، ۱۳۸۳، صص ۶۸-

ساترلند از "میانکش باوری نمادین" سرچشمه می‌گیرد.^۱ از آنجاکه حبس امروزه در قوانین ما به‌عنوان یکی از عمده‌ترین مجازات‌ها مورداستفاده وسیع نظام عدالت کیفری قرار می‌گیرد و خود مشکلاتی را برای نظام حقوقی - اجرایی کشور ایجاد نموده است، سوال‌هایی که به‌عنوان خمیرمایه‌ی پژوهش محسوب شده و تمام سعی و تلاش نگارنده، حرکت در مسیر و خط سیری است که بر مبنای آن‌ها ترسیم شده است؛ راهبرد اصلی قوانین سه‌گانه‌ی تقلید گابریل تارد در قلمرو کیفر حبس چیست؟ و نیز به تبع آن راهکار اساسی برون‌رفت نظام عدالت کیفری ایران از بحران فزاینده‌ی ناشی از افزایش جمعیت زندانیانی که مجدداً مرتکب جرم شده‌اند، چیست؟

در مجموع، ثبوت این معنا که تأثیر یادگیری بر زندانیان در پرتو قوانین سه‌گانه‌ی گابریل تارد، با باریبندی و بازبانی حقوقی قوانین و مقررات کیفری امکان‌پذیر است، هدف اصلی و اساسی انجام این تحقیق می‌باشد. استناد به مواد قانونی چالش‌برانگیز در حوزه‌ی حبس و نیز استشهاده به دیدگاه‌های نظری یا قضایی راجع به حوزه مذکور، جملگی در مقام اثبات این مدعاست که قانون‌گذار، توجه چندانی - به معنای واقعی - نداشت و همین مسئله، سبب حدوث مشکلات فراوان در خانواده، جامعه و دستگاه‌های اجرایی شده است. تلاش در جهت "واقع‌نمایی" و نه "بزرگ‌مایی" موضوع بحث، باهدف چالش‌زدایی نظری و قانونی و ارائه‌ی راهکارها و رهانات‌های مؤثر حقوقی صورت پذیرفته است. بنابراین شفاف‌سازی، تبیین و تحلیل موضوع در چارچوبی ساختارمند و از منظر حقوق کیفری، می‌تواند ذهن حقوقدانان و به‌ویژه دادرسان، در ارتباط با مواد و مقررات راجع به زندانیان به شکل نظام‌مندی جهت بخشد و در تضمین و تأمین عدالت قضایی سهم مؤثری داشته باشد.

امید است مجلس شورای اسلامی، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، پژوهشی، همچنین سازمان‌های اجرایی و قضایی، به‌ویژه سازمان زندان‌ها و اعدا، سامینی و تربیتی و نیز قوه‌ی قضائیه از نتایج به‌دست‌آمده در این تحقیق در راستای بازپروری و اصلاح مجرمین و همچنین کاستن از جمعیت عظیم کیفری، حجم زیاد پرونده‌ها، کاهش آثار نامطلوب حبس نهایت استفاده را ببرند و همچنین الگویی باشد برای دیگر دانشجویان و پژوهشگران که در راستای تحقیقات میدانی و عملی گام بردارند.

در کتاب حاضر، تلاش شده است با توجه به‌ضرورت و اهمیت آثار حبس بر زندانیان در

۲۲ □ تحلیل آثار حبس بر زندانیان...

نظام عدالت کیفری، ضمن آن یک موضوع حقوقی (آثار حبس) در کنار یک موضوع جرم‌شناسی (قوانین تقلید گابریل تارد) به صورت مزجی و ترکیبی مورد بررسی قرار گیرد و در واقع موضوع این کتاب به صورت بینابینی و میان‌رشته‌ای انتخاب شده است و تلاش گردیده از یافته‌های دو رشته‌ی حقوق و جرم‌شناسی در آن استفاده شود و نیز سعی شده است تا میزان تأثیر تقلید زندانیان از یکدیگر در پرتو قوانین سه‌گانه‌ی گابریل تارد؛ مورد مذاقه و بررسی قرار گیرد. با توجه به مشکلات و تنگناهایی که در تحقیق میدانی (آن‌هم در محیطی چون زندان) پیش روی محقق بوده است، امید است این تحقیق گامی کوچک باشد. ای شیفتگان به تحقیق و پژوهش در انجام کارهای پژوهشی برتر.

www.ketab.ir